

HARPUT KALESİ ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI 2005-2007

Prof. Dr. Veli SEVİN*

Prof. Dr. Necla Arslan SEVİN**

Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN***

Arkeoloji tarihin önemli yardımcı dallarından biridir. Kazı çalışmaları ise uzun ve sabır isteyen bir iştir. Harput iç kalede yapılan arkeolojik kazı çalışmalarını tanıtmak amacıyla *Geçmişten Günümüze Harput Sempozyum*'unda; 2005-2007 yılları arasındaki çalışmaları bir bildiri çerçevesinde tanıtmayı uygun gördük.

Harput Kalesi; Kale yerleşmeleri içerisinde, Doğu Anadolu'nun en önemli tarihi yerleşim yerlerinden birisidir. Kale içerisinde M.Ö.VIII. Yüzyıl (Urartular)'a kadar inen iskan izlerine sahip olsa da XII- XIII. Yüzyıl (Artuklu) ve XVI-XIX. Yüzyıl (Osmanlı) dönemine ait kültür katları yoğunluktadır. Özellikle Osmanlı döneminde Kale Mahallesi olarak bilinen bu yerleşmeye ait mimari izler kalenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Günümüz tarih araştırmaları içerisinde, Osmanlı Arkeolojisi yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Arşiv belgelerine yansıyan bilgilerin, arkeolojik verilerle desteklenmesi şüphesiz tarihimize önemli katkılar sağlayacaktır¹. Kültürel varlıklarımızın tahrip olmasını önlemek, onları günışığına çıkarmak, tarihimize yeni bilgiler kazandırmak amacıyla Harput Kalesi kazılarına başlandı. Böylece tarihi eserlerimizi zamanın aşımından, harabe vaziyetten kurtararak, restore ederek, içerisinde yaşanan tarihi çevrenin oluşması hedeflendi.

Çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Elazığ Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında

* Emekli Öğretim Üyesi-İZMİR, e-mail: veli_sevin@yahoo.com

** Emekli Öğretim Üyesi-İZMİR, e-mail: neclaarslansevin@yahoo.com

*** Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi-ELAZIĞ, muhammetbesirasani@yahoo.com

Harput Kalesi arkeolojik kazı çalışmalarının bilimsel başkanlığını yapan, Prof. Dr. Veli Sevin ve saygıdeğer eşi Prof. Dr. Necla Arslan Sevin'e ve çalışmalarda yer alan tüm ekip üyelerine teşekkürü zevkli bir görev biliyorum.

¹Bu amaçlara yönelik olarak Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. M. Beşir AŞAN, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK ve beraberindeki akademisyenlerden kurulu bir tarih komisyonu kurulmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Müdürlüğü ile Elazığ Valiliği'nin maddi katkılarıyla yapılmaya başlandı². Müze Müdürü Haydar Kalsen'in idari başkanlığı ve Prof. Dr. Veli Sevin'in bilimsel koordinatörlüğü ve Sanat Tarihçisi Prof. Dr. Necla Arslan Sevin ile Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan'ın danışmanlığı altındaki bilim kurulunda: Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Yrd. Doç. Dr. Yüksel Arslantaş yer aldılar³.

Harput İç Kale'deki kültür katlarının en üstünde Osmanlı Dönemi kalıntıları yer almaktadır. Kuzeyden güneye doğru giderek alçalan bir alan üzerindeki bu kalıntılar tüm kaleye yayılmıştır ve muhtemelen birkaç yapı katı halindedir. Nitekim XVI. yüzyıl Şer'iyye Sicilleri'nde kalede, bir Dizdar'ın komutası altında, sayıları 120'ye kadar yükselen muhafızın görev yaptığından söz edilmektedir⁴. Burayı 1655'te ziyaret eden Evliya Çelebi zamanında İç Kale, "Kale Mahallesi" adı altında bir mahalleye dönüşmüştü. Evliya Çelebi her zamanki abartılı üslubuyla bu mahallede bin kadar ev ile tek minareli eski bir cami, su sarnıçları, tahıl ambarları ve cephanelikler olduğunu bildirir.

Hicri 1301 tarihli Mamuret-ul Aziz Salnamesi'nde 15-20 kadar hane ile bir cami bulunduğu yazılıdır. Öyle görünüyor ki Osmanlılar döneminde İç Kale yavaş yavaş küçülüp biçim değiştirerek 1830 ile 1850 yıllarından sonra yavaş yavaş terk edilmiştir. 1516'dan 20. yy.ın başlarına değin süren 400 yıllık sürede, özel bir kale mimarının⁵ denetimi altında kalenin pek çok kez yenilenip biçimlendiği ve bu yüzden stratigrafik bir düzene sahip olduğu anlaşılmaktadır.

² Kurtarma amaçlı kazılarımıza gerekli izni veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, gerekli parasal desteği sağlayan Döner Sermaye İşletmeleri Müdürlüğü'ne, sıcak ilgi ve maddi ve manevi destekleri nedeniyle Elazığ Valisi sayın Muammer Muşmal'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca toprak üstü kalıntıların topografik plana oturtulmasındaki yardımları nedeniyle Karayolları Elazığ Bölge Müdürlüğü'ne şükran borçluyuz.

³Ayrıca Elazığ Müzesi'nden Araştırmacı Bülent, Ercan, Bilal yer almıştır; arkeolog Ruşen, Sanat Tarihçisi Mustafa, arkeolog Serhat, arkeolog Mehmet Gümüş, sanat tarihçisi Nermin bilim kurulunun diğer üyeleri arasındadır. Çalışmalara Eylem, Ayşegül ve Zehra lisansiyer öğrenci sıfatıyla katılmışlardır. Kazı fotoğrafları ekip üyemiz fotoğraf sanatçısı Feridun Şedele tarafından çekilmiş, mimarî rölöve ve çizimler mimar Servet Karakaş tarafından yapılmıştır.

⁴ M.A. Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989: 197

⁵ M.A. Ünal, ayn. esr.: 48,197

2005 yılı Eylül ayında Harput Kalesinde Kurtarma kazısı niteliğinde başlayan çalışmalar 2006 ve 2007 yıllarında sürdürülmüş şimdiye kadar üç kazı sezonunda yapılan çalışmalarda gerek mimari gerekse buluntu bakımından önemli bulgular elde edilmiştir.

Çalışma alanlarını üç başlık altında toplayacak olursak, bunları;

- 1- Sivil Mimari Araştırmaları
- 2- Cami Alanı Araştırması
- 3- Kale Sarnıcı Çevresindeki Araştırmalar
- 4- Sokak Dokusu Araştırmaları olarak tanımlayabiliriz.

1-Sivil Mimari Araştırmaları

Bu çalışmalarda, kalenin güneyinde ve orta kısmında yer alan ‘‘Konak’’ olarak nitelendirdiğimiz iki sivil mimari yapı gün ışığına çıkartılmıştır. Bu yapıların en önemli özelliği yöredeki sivil mimari planlarında alt katta yer alan hayvan barınağı veya ambar olarak kullanılan mekanların bulunmayışıdır. Bu özellik de, binaların bürokratik amaçla kullanıldığını göstermektedir.

Bu yapılardan; Güney Etek I No’lu Ev olarak nitelendirdiğimiz Konak, Kale Mahallesi’nin en güney ucunda ve alçak teras üzerinde yer alır. Kuzeyi ve doğusu iki sokakla sınırlıdır. Batısında alçak bir teras alanı, güneyinde ise İç Kale güney suru bulunmaktadır. Ana yapı dıştan 9.80 X 8.70 m. boyutlarındadır.

Cephesi olasılıkla mahalledeki tüm diğerleri gibi güneye, Elazığ Ovasına bakar. 0.70 m kalınlığındaki duvarlar büyük çapta taş ve kerpiç bloklarla örülüdür. Üst katlarda kullanıldıkları anlaşılan büyük kerpiç bloklar, yöresel tabiriyle ‘‘anaç’’ ve ‘‘kuzu’’ sistemiyle tam ve yarım kalıp olarak dökülmüşlerdir. Ancak kerpiç molozunun azlığı, buna karşılık taş yıkıntının fazlalığı mimaride daha çok taş malzemeden yararlanıldığına işaret eder.

Konuta güneybatı köşesine yerleştirilmiş, tabanı kayrak taş döşeli, önü açık ve alçak bir giriş holü ile girilir. Dıştan 7.38 X 3.40 m. boyutlarındaki bu hacmin duvarları çamur sıva üzerine vurulmuş kalın bir beyaz badana ile kaplanmıştır. Batı uzun duvarı önünde, döşeme sökülerek elips form verilmiş bir çukur açılmıştır. Kenarları taşlarla sınırlandırılmış bu çukurun gerisinde evin dışına açılan küçük bir gider deliği bulunmaktadır.

Konuta yarı-açık giriş holünün kuzeydoğu köşesindeki 1.00 m genişliğindeki, tek kanatlı bir kapı ile girilebilmektedir; haremlik -selamlık sistemine göre tasarlanmış geleneksel Harput evlerinden bilinen ikinci bir kapısı yoktur. Kapı eşiği düzgün taş levhalarla kaplıdır. Buradan, içten 4.44 X 7.40 m boyutlarında kapalı bir salona girilmektedir. Tabanın giriş kısmı önünde 1.30 m kadar genişliğindeki bölümü taş kaplamalı, geri kalan kısımlar ise çamur kaplıdır. Bu geniş dikdörtgen mekanın doğu kısa duvarının tamamı ile güney uzun duvarının yarıya yakın bir bölümünün önüne tabandan 0.10 m. kadar yüksekliğinde ve 1 m kadar genişliğinde bir seki bulunmaktadır. Zaman zaman kalın beyaz sıva sürülmüş bulunan bu çamur sekinin köşesinde, beyaz sıva ile özenli bir şekilde kaplanmış bir tandır ya da ısınma amacına yönelik yöresel tabiriyle "kürsü"ye (?) yer verilmiştir. Kapı girişinin hemen solundaki kısa duvara bir dolap nişi açılmıştır.

Bu salondan, kuzeybatı köşesine açılmış bir kapı ile ikinci bir mekana girilir. İçten 3.32 X 7.40 m boyutlarındaki bu dikdörtgen mekanın doğu kesimi yine boydan boya çamur sedirlerle donatılmıştır. Kuzey uzun duvarın batı yarısı duvarına açılmış 1.43 m. genişliğinde büyük bir ocak bulunmaktadır. Ocak batıdan doğuya doğru daralan üç gözlüdür. Büyük göz içinde kül üzerine düşmüş demirden bir çanak ile ocak üzerine konmuş tunçtan küçük bir tabak bulunmuştur. Güney sekisi üzerinde yeşil sırlı bir küpçük ele geçirilmiştir. Mutfak olarak kullanılmış bulunan bu oda tabanının doğu yarısı sıkıştırılmış topraktır, batı yarısı ise taş döşemelidir. Odaları ayıran ortadaki duvar üzerinde küçük bir servis penceresine yer verilmiştir. Evin güney cephesine daha sonraki bir evrede bazı eklentiler yapılmıştır.

Binanın üst kısmı günümüze gelmemiştir. Burada oturma ve yatak odalarının ve belki de güneye bakan bir şahnişinin olduğu, geleneksel mimariden hareketle söylenebilir. Ancak Elazığ'a taşınma sırasında tüm ahşap aksam dikkatlice sökülmüş olduğundan buna ilişkin en küçük bir iz kalmamıştır.

İkinci konak

Cami gibi önemli kamusal bir yapının bulunduğu Orta Mahalle'nin en yüksek kesimini, bir salonu cami müstemilâtına bitişik büyük bir sivil yapı kompleksi kaplar. 2006 yılı kazılarında ikinci büyük etkinlik bu sahada gerçekleştirilmiştir. Toprak üzerindeki izlerden, kompleksin arka arkaya yerleştirilmiş dörtgen planlı iki büyük salon ve bunlara açılan irili ufaklı mekânlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kuzey-güney yönlerine bakacak şekilde tasarlanmıştır. Kuzeyden ve güneyden birer sokak ile sınırlıdır ve

büyük olasılıkla her iki sokağa da birer kapıyla açılmaktadır. 2006 yılı çalışmaları sırasında bu yapının güneydeki salonlarından biri tümüyle açılmıştır. Salonun duvarları moloz taş ve çamur harçla örülü ve beyaz badanalıdır. Duvarlar zaman zaman 2.00 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Kazı sırasında kerpiç yıkıntısına hiç rastlanmaması buna karşılık taş yıkıntısının fazlalığı mimarîde daha çok taş malzemeden yararlanıldığına işaret eder.

Salonun kuzey ve güney duvarları üzerinde plaster şeklinde çıkıntılar yer alır. Mekânı doğu ve batıda iki bölüme ayıran bu çıkıntılar ayrıca tavan açıklığını daraltmaktadır. Zemin sıkıştırılmış topraktır. Kuzeydoğu köşe zemininde etrafı kireçle sıvanarak düzleştirilmiş, ortasında yanma çukurluğu olan bir kürsü başı alanı bulunmaktadır. Soğuk kış aylarında ısınmak amacıyla yapılmış olan bu donanım Harput Geç-Osmanlı dönemi evlerinin özelliklerindendir. Bu ısınma alanının gerisinde, salonun güneydoğu duvarı önünde boydan boya ve olasılıkla ahşap bir konstrüksiyonun izleri bulunmaktadır. Bunun kürsü başı etrafını dolanan ahşap sedirlerden birine ait olması mümkündür. Doğru duvarının kuzeydoğu yarısı önünde ise boydan boya çamur ve taşlarla yapılmış alçak bir sekiye yer verilmiştir.

Salonun dört duvarı üzerinde birer kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu durum mekânın kompleksin ana dağıtım merkezi olduğuna işaret eder. Bu salonun kazısı sırasında, güney duvarı önünde, taştan bir kahve dibeği ters konmuş durumda ele geçirilmiştir. Bunun yanında kırılmış vaziyette testi ve küpler, kimileri sgraffito bezemeli, kimileri tek renkli çanak çömlek parçaları, porselen fincan ve tabaklar, tunçtan süzgeçli bir güğümün parçaları, çeşitli demir aksam, tunçtan zincir, camdan bir sürahi kapağı, demir düğmeler, bir tabanca mermi kovası, çok sayıda demir çivi, lüle ve cam bilezik parçaları ele geçirilmiş, ayrıca tunçtan bir Osmanlı parası bulunmuştur. Bunların yanında ince ve düz cam parçaları da bulunmaktadır; ancak bu parçaların pencere camı olmaktan çok mekan içinde ya da üst kattaki duvarlar önünde durmuş camekanlara ya da duvarları süsleyen hat sanatı örneklerinin çerçevelerine ait olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü şimdiye dek yapılan sivil yapı kazılarında pencerelerde cam kullanıldığına ilişkin kanıtlara rastlanmamıştır. Gerçekten de Osmanlı döneminde kimi evlerde pahalı cam yerine Avrupa'dan ithal edilen özel bir kâğıdın kullanıldığı bilinmektedir⁶.

⁶ İ.Sunguroğlu,

2-Cami Alanı Araştırması

Kale içerisinde Sarnıcın kuzey doğusunda yer alan geniş alan, kazıldıktan sonra,

ortaya çıkan mihrabıyla ve iki kemer kaidesiyle buranın kale camisi olduğu görülmüştür.

1- Cami Kazıları

Harput İç Kalesi'ni 1655 yıllarında ziyaret eden Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi "Kale Mahallesi"nde bin kadar ev, su sarnıçları, tahıl ambarları ve cephaneliklerle birlikte tek minareli eski bir cami bulunduğuna, bir başka pasajda da bu kez minaresiz bir cami olduğuna değinir⁷. Bu cami 1950'li yıllara kadar örme taştan bir sütunıyla kısmen ayakta kalabilmişti.. Ancak bu tarihten günümüze kadar geçen 50-60 yılda tümüyle yıkılarak toprak altında gömülmüştür. Şaşırtıcı bir hızla gelişen bu yıkım tarihî eserlerin ne kadar büyük bir tehdit altında bulunduğunun en güzel örneklerinden biridir. Sunguroğlu⁸ yapının kale ana yolunun hemen sağında bulunduğunu ifade eder. Gerçekten de Orta Mahallenin güneybatı ucunda toprak üstündeki boyut ve kalıntılarıyla bu tanımlamaya uyan oldukça geniş bir dikdörtgen alan-mekân bulunmaktadır. Günümüzde tümüyle yıkıntılarla kaplanmış bu mekân genel olarak doğu-batı yönlerinde uzanır ve alçak bir teras üzerine konumlandırılmıştır.

Kazılar sonucunda, batı, kuzey ve güneyden sokak ve caddelerle çevrili bu büyük mekânın 15.50 X 8.50 m boyutlarında bir camiye ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. 0.80 m genişliğindeki duvarları, Harput Ulu Camii gibi, moloz taş ve horasan harçla örülmüş, temeller ana kayaya oyulmuş Urartu temel yatakları üzerine oturtulmuştur. Özellikle salonun güneydoğu köşesinde bu kaya yatakları 1.00 m kadar yükselmektedir. Öyle anlaşıyor ki binayı inşa edenler bu kaya kütesinin caminin içinde olmasından rahatsızlık duymamışlardır. Yapının doğu kısa duvarının yüksekliği 4.00 m'yi bulmaktadır. Duvarlar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Bu büyük mekân dikdörtgen değil yamuk planlıdır. Kuzeybatı köşesi olasılıkla ana caddeyi ve burada olduğu anlaşılan küçük cami meydanını daraltmamak amacıyla içe doğru döndürülerek batı kısa yüzünün genişliği 640 m'ye düşürülmüştür.

Camiye batı kısa duvarının kuzey kesimine yerleştirilmiş üç basamaklı bir merdivenle girilmektedir. 1.30 m genişliğindeki bu geçit binanın terki

⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3: 316 vd.

⁸ ayn. esr.279

sırasında, olasılıkla ahşap kapı kanadı söküldükten sonra kuru taştan bir duvarla örülerek bloke edilmiştir. Kapıdan, zemini sal taşı levha döşeli küçük bir hole geçilir. Caminin ayakkabı çıkarılan bu kesiminde, güney duvarı önünde, zeminden 0.30 m. kadar yüksekte bir bank uzanır. Buradan bir basamakla ibadet mekânına ulaşılır. Enine yerleştirilmiş bu ana mekân 11.75 X 8.50 m boyutlarındadır. 0.92 m genişlik ve 0.40 m derinliğindeki mihrap güney uzun duvarının orta bölümüne yerleştirilmiştir. En alttaki üç bloğu günümüze ulaşan bu mihrap koyu kahverengi ve beyaz renkli kalker bloklarla örülmüştür. Geniş salonun ortasında kare planlı iki sütun kaidesi bulunmaktadır. Bunlardan batıdaki, yukarıda da belirtildiği üzere, 50-60 yıl öncesine kadar yuvarlak sütunu ve başlığıyla ayakta kalabilmeyi başarmıştı (Res.). Kaideler ve sütunlar açık yeşil renkli kum taşı bloklardan örülerek meydana getirilmiştir. Arada kırmızı koyu kahve renkli taştan bantlar bulunmaktadır. Üstte gri renkli kum taşından oyulmuş akant yaprağı biçimli başlık yer alır. Birkaç pencere camı parçası yüksekte bazı pencereler olabileceğine işaret eder. Nitekim yerel tarihçi Sunguroğlu⁹ caminin güney ve kuzey duvarları üzerinde üçerden altı pencere bulunduğuna değinir. Kazı sırasında çatının ne şekilde örtüldüğüne işaret edecek bulgulara ne yazık ki rastlanmamıştır. Az sayıda pişmiş tuğla parçası sütunlar üzerinde yükselen tuğla örgülü bir beşik tonozun varlığını düşündürür. Nitekim Sunguroğlu'nun "tavan, tonos halinde ve üzeri topraktı" şeklindeki ifadesi bu düşünceye destek sağlar. Bununla birlikte Sunguroğlu caminin kullanılır durumunu bizzat görmemiş yalnızca kendisine anlatılanlar ve arşiv belgelerindeki bilgilerle yetinmiştir; bu yüzden verdiği bilgilere tam anlamıyla güvenilemez. Ona göre, kazı ile ortaya çıkarılan ve orijinal ölçülerinin 11.75 X 8.50 m, doğu-batı yönünde tüm uzunluğunun ise 15.50 m olduğu belirlenen iç mekân 7 X 7 m boyutlarındadır.

Yapının taş kaplamalı giriş dışında, taban kaplamaları sökülmüştür; ancak kuzey uzun duvar önünde kalmış kalıntılardan, en azından duvar kenarlarının küçük düzensiz taşlarla kaplandığı görülmektedir. Toprak zemin üzerinde zaman zaman duvarlara paralel olarak uzanan enli ve uzun ahşap izleri görülmektedir. Bunlar Osmanlı çağı döşemesine ait izler olabilir¹⁰. Mihrabın hemen batısında bir mimberin varlığına işaret eden iki taş kaide ile ahşap hatıl kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

⁹ ayn. esr. 279

¹⁰ Sunguroğlu (ayn.esr.) cami döşemesinin tümüyle taş kaplı olduğunu bildirir.

Caminin güneybatı köşesinde 4.50 X 3.60 m kadar boyutlarında bir hacme yer verilmiştir. Bu mekân ibadet zemininden şimdiden 2.00 m kadar derindedir. Cami güney duvarı üzerine açılmış küçük bir kapıyla dışarıdan girilebilen bu küçük ve karanlık odanın kuzeydoğu köşesinde bir niş bulunmaktadır. Karanlık oda, cami ibadet salonunun batı duvarı üzerindeki dar bir ışıklık menfezi ile aydınlatılmıştır. Bu odanın işlevi henüz anlaşılabilmiş değildir; ancak düz ahşap tavanı, cami tabanından biraz daha yüksekte bir bölüm oluşturmuş olmalıdır.

Gayet basit bir işçilik gösteren bu cami hangi döneme aittir? Henüz bu konuyu aydınlayabilecek kesin kanıtlara sahip değiliz. Kazı sırasında ele geçirilen lüle, porselen fincan ve tabak parçaları, cam kap ve bilezik parçaları vb küçük buluntular caminin Osmanlılar tarafından kullanıldığını ortaya koyar. Ancak bu buluntular yapının da aynı zamanda inşa edildiğini göstermez. Binanın Urartu kaya temelleri üzerine kurulmuş oluşu çok erken bir geçmişi akla getirir. Çünkü, aşağıda ele alınacak stratigrafi çalışmalarından İç Kale yüzeyini en az 6-7 ve hatta 7-8 m kalınlıkta kültür katmanlarının örttüğü tespit edilmiştir. Bu denli kalın katmanların Osmanlılarca ana kayaya inilene değin sökülmüş olması beklenemez. Gerçekten de kuzey uçta yaptığımız stratigrafik profil çalışmalarında en azından 3 yapı katı halindeki Osmanlı kalıntılarının daima eski kültür katları üzerine oturtulduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında, caminin toprak zemininin temizliği sırasında, kimileri 11.-12. yüzyıllara tarihlenen Anonim Bizans sikkeleri (follis) ile 11. yüzyıl ortalarına tarihlenebilecek İslâm dönemi paraları ele geçirilmiştir. Bu kanıtlar yapının oldukça erken, en azından Osmanlı öncesine uzanan bir geçmişi olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de cami ana plan şemasının “breitraum” türü enine geliştirilmiş oluşu Artuklu dönemi camileriyle bir ilişkisi olduğunu düşündürür¹¹. Ayrıca kesme taş mimaride kullanılan yeşil renkli kum taşları ile koyu kahve renkli taşlar da Harput Ulu Camii’ndekilerle karşılaştırılabilir.

Caminin doğusundaki yüksek teras üzerinde, camiye bitişik olarak arka arkaya inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir takım odalar bulunmaktadır. 4.10 X 2.70 m boyutlarındaki bu odalara giriş, caminin güney dış duvarı boyunca kuzeydoğu-güneybatı yönlerinde uzanan 2.65 m. genişliğindeki bir sokaktan yapılabilmektedir. Henüz kazısı tam anlamıyla sonuçlanmamışsa da, biz bu oda dizisinin, geçici olarak, caminin en azından Osmanlı çağı müstemilâtı olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim bu zamanda Harput’ta her mahalle

¹¹ A.Altun, *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul 1978.

camiiine bitişik bir tür medrese bulunduğu bilinmektedir. Bu alandaki çalışmalara 2007 yılında devam edilecektir.

3-Kale Sarnıcı Çevresindeki Araştırmalar

Bu alanda yapılan araştırmalarda, kalenin su ihtiyacını karşılamak üzere kullanılan sarnıcın etrafında içlerinde yüksek ateş işlevinin kullanıldığı ocaklı bir çok mekanın bulunduğu ortaya çıkartılmıştır. Bunların bir çoğunda da “curuf ” olarak nitelendirdiğimiz buluntular ele geçmiştir.

1.- Urartu Sarnıcı ve Atölyeler Alanı

2005 yılı çalışmalarındaki son faaliyet alanımız, kalenin ortasındaki Urartu sarnıç kesiminde yoğunlaşmıştır. Burada kalker ana kayaya oyulmuş yuvarlak sarnıç görünümlü bir çukurun varlığı kazı öncesinden beri bilinmekteydi. Yapılan çalışmalar sonucunda bu tesisin üst kısmını örten moloz büyük çapta temizlenerek buranın gerçekten bir su sarnıcı olabileceği anlaşılmıştır. Urartu Dönemi'ne aidiyeti kuşkusuz olan bu sarnıç kuzeyde, ağzı dar ve fakat içe doğru genişleyen ana hazne bölümü ile güneye doğru uzayan koridorumsu bir giriş bölümünden oluşur. Tümüyle ana kayaya oyulmuş bulunan bu giriş mekanı ortaçağ ve yakın çağlar'da yapılan eklentilerle daraltılmış dar bir koridora dönüştürülmüştür. Sarnıcın üst kısmında, yan duvarlara oyulmuş yuvalar bulunmaktadır. Bu yuvalar Sarnıcın üzerinin zaman zaman da olsa kapatılabildiğine işaret eder. Öyle anlaşıyor ki bu kesimde olasılıkla basamaklarla ulaşılabilen bir girişle varılan büyük bir su tesisi bulunmaktadır ve bu tesis Urartular'dan sonra da tadilatlarla kullanılmıştır

Sarnıcın doğu üst kısmındaki kayalar üzerinde yapılan temizlik çalışmalarında çeşitli fırın tesislerinin varlığı belirlenmiştir. Ortaçağlar' a ait bu fırınların yüksek ısı nedeniyle kızıl bir renk almış çamur tablaları açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında olasılıkla cam cürüfları ile yuvarlak bir demir külçe yuvası ele geçirilmiştir. Henüz tam anlamıyla açık olmamakla birlikte su sarnıcı kıyısındaki bu kesimin bazı atölyelerle ilgili olduğu söylenebilir.

2005 yılı kurtarma kazıları sırasında pişmiş toprak kandil, yeşil sırlı küpçük, madeni tas, küçük tunç tabak, pek çok lüle ve seramik parçası ele geçirilmiştir.

2- Orta Mahalledeki Urartu sarnıcı ve çevresindeki çalışmalar;

Orta Mahalle'deki çalışmaların bir diğer bölümü Urartu sarnıcı ve çevresinde yoğunlaştırılmıştır. Kayaya oyulmuş temel yuvaları, kimi çukurluklar ve büyük bir sarnıç ağzı ile dikkati çeken bu alanda 2005 yılı kazıları sırasında olasılıkla demir madenciliği ile ilgili bazı fırın tabanları silik izler halinde ortaya çıkarılmıştı. 2006 çalışmalarında bu geç evre izleri belgelendikten sonra kaldırılmış ve hemen alttaki ikinci evre kalıntıları gün ışığına kavuşturulmuştur. Urartu kaya yatakları üzerine kurulmuş bu evre yapıları m kalınlığında taştan temellere sahiptir. Bu kesime Orta Mahalle'nin orta bölümünde, caminin güney dış duvarı boyunca kuzeydoğu-güneybatı yönlerinde uzanan 2.65 m. genişliğindeki bir sokaktan 1.12 m'lik bir kapı geçidi ile girilmektedir. Burada en dikkati çeken husus üzeri sal taşı levhalarla kaplı açık bir alan ile buna bitişik bir su tesisidir. 1.10 X 1.10 m boyutlarında ve ana kaya zeminle sonuçlanan 1.00 m kadar derinliğindeki bu çukurun kuzey duvarına 0.30 m genişliğinde bir kanal açılmış. Kanalin sal taşı kapaklarla örtülü gideri yol altına doğru uzanır. Urartu sarnıcının bu evrede hâlâ kullanılabilen suyu ile çalışmış olması mümkün bu çukurun işlevini henüz tam anlamıyla saptayabilmiş değiliz. Şimdilik geçici olarak bu çukurun cami ile ilgili bir tuvalet olabileceğini düşünmekteyiz.

4-Sokak Dokusu Araştırmaları Mahalle

Yaklaşık yirmiye yakın ev den oluşan Osmanlı Kale Mahallesinin sokak dokusunu belirlemek için yer yer çalışmalar sürdürülmüştür.

Meydan ve sokak çalışması

Kaleiçi Orta Mahalle'nin kuzeyi küçük bir meydan ve dar bir sokakla sınırlanır. Kale meydanından doğuya doğru dar ve dirsekli bir yolla bir iç meydana ulaşılmaktadır. 10.00 X 8.00 m kadar boyutlarındaki meydanın tabanı henüz açılmamış ve kazısı bitirilememiştir. Ancak doğu ve batı duvarları üzerinde her hangi bir kapı geçidinin olmadığı belirlenmiştir. Keskin bir dirsek yaparak dar bir sokağa dönüşen batı duvarının doğu ucunda 0.90 m genişliğinde bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı aşağıda değineceğimiz kalaycı dükkânına aittir. Buradan başlayarak meydan birden bire daralarak 1.60 m genişliğinde bir sokağa dönüşür. Bu sokağın kuzey duvarı üzerinde 1.30 m genişliğinde bir geçit yer alır. Taban "Arnavut kaldırım" denen türde küçük taşlarla kaplıdır; ancak zaman içinde yüzey oldukça tahrip görmüştür.

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

ARSLAN Sevin, N., 2008. “Harput’ta Bir Osmanlı Mahallesi ve Sakinleri”, *Toplumsal Tarih* 169: 27-33.

ARSLAN Sevin, N., V. Sevin 2007. “Osmanlı Arkeolojisi ve Harput Kazıları”, *Toplumsal Tarih* 159: 49-53.

ALTUN, Ara; *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul 1978.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5, (çev. Z. Danışman), İstanbul 1970:

SUNGUROĞLU, İshak; *Harput Yollarında I*, İstanbul 1968.

ÜNAL, M.A.; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

EKLER

Harput Kalesi

KONAK AÇMALARI

Konakların Temellerinden Görünüşler

Konağın İç mekanından Bir Görünüş

CAMİ ALANI AÇMALARI

Caminin Sütun Kaideleri

Ortaya Çıkarılan Caminin Mihrap Kısım

Caminin Giriş Kısım

Caminin Ortaya Çıkarılan Genel Görünüşü

SARNIÇ AÇMALARI

SOKAK DOKUSU AÇMASI

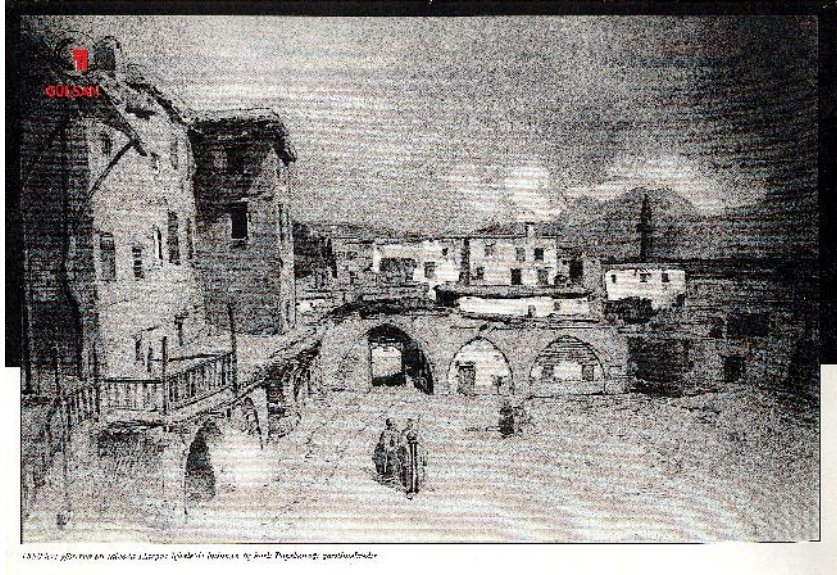

Sokak Dokusunun Önceki Hali

Sokak Dokusunun Sonraki Hali

Harput İç Kale’de Bulunan Paşa Konağı 1850

Harput Gülsan Konağı 2005

